

KERKEN MET STIP: WAT DOET HET MET DE KERK?

Breda, 2 oktober 2010. (Belgiëplein 4, 4826 KT Breda).

Inleiding.

Wat doet “kerk met stip” met een parochie of gemeente? Dat is de vraag, die mij is voorgelegd. Mijn eerste vraag was: is daar al onderzoek naar gedaan? Het antwoord op die vraag luidt: nauwelijks. Er zijn wel wat observaties vanuit de praktijk, zoals dat het leidt tot eenvoudiger preken, grotere openheid ook voor andere rafelranden in onze maatschappij, zoals zwervers, woonwagenbewoners enzovoorts. Maar echt onderzoek dus nauwelijks. Dat betekent, dat ik vanuit ervaringen, die op andere gebieden zijn opgedaan slechts enkele vermoedens kan uiten over welke moeilijkheden en welke kansen “kerk met stip” voor parochies en gemeenten oplevert. Als U dan dingen herkent of helemaal niet herkent, levert dat in elk geval al stof tot samen nadenken op.

Ik heb een aantal documenten gezien, die de landelijke stichting “Kerk met Stip” het licht heeft doen zien. Ook heb ik een gesprek gevoerd met de voorbereidingscommissie van deze dag. In de documenten het gesprek kwam ik doelen, adviezen en taken tegen, die al een eerste vermoeden geven van wat er allemaal op het pad van de kerk komt, als ze eraan begint. Op de eerste plaats moeten de pastor en de kerkenraad of kerkbestuur er van harte voor zijn. Dan moet er een gesprek op gang komen met de hele geloofsgemeenschap, zodat die er ook achter kan staan. De meerderheid moet het goed vinden en de anderen moeten er op zijn minst niet tegen zijn. Dan staat er dat in een hele vitale gemeente misschien iedereen meedoet met het opvangen van de aanstaande gedetineerden, maar dat het zelfs daar aanbeveling verdient, om een aantal mensen te zoeken, die expliciet “maatje” willen zijn. Die maatjes moeten rekenen op de volgende taken: ze moeten de ex-gedetineerde opvang bieden en begeleiden zowel in de liturgie (simpel: ernaast gaan zitten, een beetje wegwijs maken in de liturgie, na de tijd bij de koffie hem of haar voorstellen aan andere medegelovigen), ze zijn sociaal contact en bemiddelen naar ander sociaal contact opdat de ex-gedetineerde in plaats van zijn beroerde netwerk nu een aantal goede mensen om zich heen krijgt. Daarnaast moet er ook praktische hulp worden geboden, bijvoorbeeld meegaan naar overheidsinstellingen, sociale dienst en dergelijke. Tenslotte moet er pastoraat beschikbaar zijn voor de gedetineerde. Daar wordt apart aandacht gevraagd voor de beschikbaarheid van de pastorale professionals. “Ze waren het in de gevangenis goed gewend”, luidde een opmerking, die me bij is gebleven, “dat zoeken ze in een parochie en gemeente opnieuw”. Een klacht is dan soms, dat na al deze voorbereidingen de gedetineerden niet komen. Blijkbaar moet er vanuit de maatjes ook nog actief gevangenisbezoek gepleegd worden, zodat de gevangenen als het ware afgehaald worden. “Warme overdracht” heet dat in een bij wijze van uitzondering meteen duidelijke hulpverleningstaal. Met deze eerste schets is al een heel programma op de kerk afgekomen.

Wat doet het met de kerk? De lasten.

Uit de voorgaande schets-uit-de-losse-pols blijkt al, dat er een grote vraag op de kerk af komt. Want men laadt een stevige verantwoordelijkheid op zich, als men zich aanbiedt als kerk-met-stip. Gedetineerden komen vaak uit verstoorde familie-relaties en hebben een netwerk opgebouwd, dat hen eerder schaadt dan wel doet. Ze zoeken daarom zoiets als een familie, weliswaar geen verstikkende, maar wel één, waar je van op aan kunt, die betrouwbaar is. Ik begin daarom maar eens met het gesprek met de besturen en de geloofsgemeenschap, omdat van het welslagen daarvan veel van de betrouwbaarheid afhangt..

Volgens mij moeten we daar goed onderkennen, dat onze gemeenschappen bestaan uit slechts enkele avontuurlijk gezinde mensen en voor de rest uit mensen, die gemiddeld zeer op veiligheid gesteld zijn. Wanneer bij die groep ter sprake komt, dat de parochie kerk-met-stip dreigt te worden, roept dat verzet op, omdat het angst oproept. We moeten die angst serieus nemen en thematiseren. Alleen dan kan het gebeuren, dat de angst niet langer de mensen in de greep heeft, maar de mensen hun angst in regie nemen. Dat wil zeggen: in staat zijn er doorheen te gaan. Die angst is namelijk natuurlijk: we overschrijden grenzen, wanneer we kerk-met-stip worden. Ik herinner me zelf, hoe ik eens door een justitiepastor uit de Bijlmer werd uitgenodigd, om een liturgie mee te vieren op zondagmorgen. Ook ik zag er toch wel een beetje tegen op. En als je dan ook nog al die deuren passeert, die voor jou ontsloten en achter jou weer gesloten worden, dan wordt de huiver niet minder. Achteraf weet je, dat die angst reëel gezien te groot was, maar hij was er. Wat heeft me er doorheen geholpen? Dat is waarschijnlijk een heel complex van factoren. Ik noem maar: a) de geruststellende woorden van de betreffende gevangenispastor, b) menselijk opzicht (je wilt niet afgaan als een gieter), c) ook wel een beetje geloof (als ik val, val ik in Gods handen), d) waarschijnlijk ook wat plichtsgevoel (ik ben geen knip voor de neus waard met al mijn mooie theologische woorden, als ik deze grens niet over durf; als iedereen dat zo deed, leefden we in een onbarmhartige wereld) en e) toch ook een zekere nieuwsgierigheid, om die gedetineerde mensen eens in het echt mee te maken. Ik noem de hele mix maar: voor het goede zijn ook minder goede redenen goed. Bedenk daarbij wel, dat het motief van de plicht het beste werkt bij korter lopende zaken. Ik bedoel: het functioneerde toen goed, omdat het me voor die eenmalige actie door de angst heen duwde. Voor langer lopende commitments is het een minder geschikt motief. Ik heb ooit een parochiaan, die vijftien jaar uit plicht in de diaconie werkzaam was geweest en die helemaal doodmoe was vrijaf gegeven: zo is het genoeg, ga een tijd iets leuks doen. Ga eens na, of U zelf het voorgaande herkent bij uzelf. Wie de angst van anderen verstaat, kan er tactvoller en ook liefdevoller en effectiever mee omgaan dan wie de eigen angst weggedrukt heeft en dus noch zichzelf, noch de ander verstaat. Ik bedoel deze opmerking niet primair als psychologische truc, maar eerder als spirituele aanwijzing.

Trouwens, iets van de angst is ook terecht. Mij is verteld, dat een gemeente met meerdere ex-gedetineerden door schade en schande geleerd heeft, dat men toch beter de portemonnee niet in de jas in de garderobe kon laten zitten. Ik zeg dit erbij, om naïef optimisme te voorkomen. Pessimisten zijn vaak voormalige optimisten. Aan de andere kant is mij verteld, dat de meeste gedetineerden die graag deel gaan uitmaken van een kerkelijke familie eerder zelf schuw zijn en hulp zoeken tegen recidive, dan dat ze de gewelddadige bonk zijn, waar je als vanzelf uit de buurt gaat. Dat geldt ook van de mensen, die voor zwaardere criminaliteit gezeten hebben.

Op naar de maatjes. Ik denk, dat we ze in het project van kerk-met-stip moeten opvatten als een voorhoede van de hele gemeenschap. Zij moeten er helemaal achter staan. Natuurlijk moeten ze goed kunnen omgaan met ex-gedetineerden. Maar als voorhoede hebben ze ook een andere taak: het bemiddelen van het netwerk, dat de gemeente of parochie ook is. De maatjes moeten zorgen, dat ze langzaam aan overbodig worden, omdat de ex-gedetineerde steeds meer de verantwoordelijkheid van heel de gemeenschap wordt. In een vitale gemeenschap zal dat natuurlijk sneller gaan dan in een losser verband van kerkbezoekers. Ik noem deze functie van de maatjes de diaconale. U zult waarschijnlijk bij diaconie vooral denken aan armenzorg en, als U nog meer thuis bent in de discussies daar omheen, aan de zorg voor een rechtvaardiger en barmhartiger samenleving. Maar de nieuwste vondst in de exegese is, dat de Griekse stam *diak-*, waar *diakonein*, *diakonos*, *diakonia* van afstamt, eerder zoiets betekent als: bemiddelen. Zo heet Phoebe de diaken van de gemeente van Kenchreae niet omdat ze daar aan armenzorg deed, maar omdat ze namens die gemeenschap gezant was

in Rome en dus bemiddelde tussen Kenchreae en Rome. Zo zegt Paulus, dat hij met een collecte naar Jeruzalem gaat in dienst van de heiligen. Alle vertalingen zeggen: ter ondersteuning van de heiligen in Jeruzalem, want dat is toch diaconie. Nu blijkt dat we moeten vertalen: ik ga naar Jeruzalem met een collecte als afgezant van de heiligen, namelijk de Griekse gemeenschappen, die de collecte voor Jeruzalem hebben bijeen gespaard. De maatjes moeten dus diakens-bemiddelaars-smeerolie zijn tussen de gemeenschap en de ex-gedetineerden.

De gemeenschap, die ex-gedetineerden wil opnemen, moet iets van gastvrijheid kennen. Wanneer ik het woord “gastvrijheid” noem, komen er weer nieuwe dingen in het vizier. Ik heb U al gezegd, dat de ex-gedetineerde zoiets als een nieuwe familie zoekt, een thuis, waar ze je niet laten vallen, als je een keer tegenvalt. Nu denk ik, dat we het woord “thuis” niet alleen moeten associëren met warmte. Natuurlijk dient een thuis, een familie ook warmte te hebben: in een diepvries kun je niet wonen. Tegelijk kan een warm thuis ook iets verstikkends hebben. Of, zoals een collega-moraaltheoloog van me het wel eens zegt: teveel warmte kan ook schimmelvorming tot gevolg hebben of hooibroei, waar de hooimijt van in brand vliegt. Thuis is, waar we het voor elkaar tot een thuis maken. Dat veronderstelt ook, dat er huisregels zijn, waar we ons samen aan houden. Dat lijkt tegen gastvrijheid in te gaan, maar volgens mij is dat schijn. Als een huis zonder regel is, is het geen thuis, maar een bende en zal ook een gast zich er niet thuis voelen. Bedenk bovendien, dat de ex-gedetineerde uit een tehuis komt met zeer vaste regels. Het nieuwe thuis moet anders thuis zijn, maar als er helemaal geen structuur is, is er ook geen houvast. Echte gastvrijheid is, dat de gast een plaats gewezen krijgt, maar dat die plaats ook een eigen ruimte is, met alle vrijheid van dien. Bovendien mag de gast rustig naar het waarom van de regels vragen. Bovendien klopt het beeld van de gast niet eens helemaal, want de ex-gedetineerde wil geen gast zijn, maar een lid van de familie. Een gast en een vis blijven drie dagen fris, maar een broer of een zus gaan langer mee. Het gastvrije slaat dus meer op de openheid van de gemeenschap en het welkom dan op het gast-zijn van de nieuwkomer. En een vol lid mag natuurlijk ook meepraten over de regels. Maar dan nog blijft het staan: iemand, die bij het binnenkomen meteen alle regels zelf wil bepalen, is een inbreker, geen nieuw lid van de groep. En inbreken, daar wil de ex-gedetineerde zelf meestal van af.

Ik wil naar aanleiding daarvan een opmerking kwijt over het oude kerkrecht en de oude kerkucht. Ik heb gezegd, dat ex-gedetineerden belang hebben bij goede structuur en tegelijk verlangen naar een gemeenschap, die hen niet laat vallen. Het oude kerkelijke recht kende de tijdelijke excommunicatie, die als boetetijd gold. In die tijd bleef je natuurlijk lid, er werd ook voor je gebeden, tot je weer toegelaten werd tot de eucharistie. Ik ga nu niet precies deze vorm bepleiten, maar noteer wel, dat daar een combinatie gevonden is van gestrengheid en barmhartigheid tegelijk. Het idee staat natuurlijk al bij Matteüs: “Wanneer uw broeder gezondigd heeft, wijs hem dan terecht onder vier ogen. (Daar is het maatje actief). Luistert hij naar U, dan hebt ge uw broeder gewonnen. Maar luistert hij niet, haal er dan nog één of twee personen bij, opdat alles beruste op de verklaring van twee of drie getuigen. Als hij ook naar hen niet wil luisteren, leg het dan voor aan de Kerk. Wil hij ook naar de kerk niet luisteren, beschouw hem dan als een heiden of tollenaar.” (Mt. 18, 15-17). En dat laatste betekent niet, dat de banden verbroken zijn, want aan heidenen en tollenaars moet juist meer aandacht gegeven worden dan aan gewone leden.

Hetzelfde geldt ten aanzien van de maatjes. Die moeten voldoende goed in hun vel zitten, om tegelijk aan de ex-gedetineerde het goede te gunnen en zichzelf te blijven. Een goede maat kan ook “nee” zeggen. Dat is veel minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Veel mensen uit de

hulpverlening zijn daar terecht gekomen, omdat ze zo graag aardig zijn en ook graag aardig gevonden worden. Ik zal het u maar eerlijk bekennen: deze opmerking heeft ook een autobiografisch karakter.

Wat doet het met de kerk? De lusten.

Als je ziet, wat er allemaal moet gebeuren met een parochie of gemeente, die kerk-met-stip wil worden, dan valt je oog het eerst op de lasten. Dat is ook wel goed. We moeten natuurlijk niet lijken op die man, die een toren wilde bouwen en bij het fundament moest stoppen, omdat het geld op was (Lk. 14,28-30). Maar die kant is nu wel voldoende belicht. De blik moet nu ook gaan naar de geschenken, die je krijgt als je ex-gedetineerden over vloer krijgt.

Mij is verteld, dat de pastores in de gemeentes en parochies het pastoraat aan de ex-gedetineerden heel serieus nemen. Ik kon me dat meteen voorstellen. In zekere zin zit bij mensen, die uit de misdaad komen heel dicht tegen het evangelie aan. Toen ik nog pas priester was, werd ik een keer naar het ziekenhuis geroepen, waar een Duits meisje aan het sterven was. Een heroïne-hoertje, uitgeteerd, wegwerpartikel geworden. Ze wilde bediend worden: ze had haar leven verdaan, ze was aan alle kanten uitgebuit, ze voelde zich waardeloos. Ik heb met haar gebeden, haar verteld dat ze niet waardeloos was. Toen ik haar bediend had, zei ze: *“Jetzt geh ich zu Gott.”* Zo had ik het van mijn nette mede-christenen nog zelden gehoord en toch zijn het juist deze momenten, waar je voelt dat het wezenlijke geraakt wordt. Ze heeft me gesticht: opgebouwd, tot de orde van het Koninkrijk geroepen. Iets van die ervaring hoor je uit kerk-met-stip-parochies en gemeentes vaker. Dat men na een groepsgesprek, waaraan gedetineerden deelnemen ineens merkt: zo hebben we nog nooit met elkaar gepraat. Zo open over wat we hopen, wat we geloven, waar we voor warm lopen.

De mensen, met wie ik deze dag voorbereidde, vroegen me, of ik het geheel meer als een diaconaal of als een missionair project zag. Nu zijn dat grote woorden, die ook nog eens op heel verschillende wijzen worden ingevuld, dus kan een antwoord nooit gewoon eenduidig zijn. Rondom de maatjes als voorhoede heb ik al iets gezegd over het diaconale moment: dat er verbindingen worden gelegd, in dit geval tussen de ex-gedetineerde en de bredere gemeenschap. Maar, inderdaad, er zit ook een missionaire kant aan. In katholieke kring roept het woord missionair meteen iets op van: we gaan zieltjes winnen. En dus gaan daar de wenkbrauwen omhoog, als van iets gezegd wordt dat het missionair is. Ik wil de verwarring nog wel wat groter maken, door het maar gewoon te zeggen: ik heb er niets op tegen, wanneer er een zieltje gewonnen wordt. Ik doop ze graag. Maar het missionaire is meer dan dat. Het heeft ermee te maken, dat we grenzen oversteken, dat we ons niet slechts binnen de grenzen van de parochie of gemeente bewegen. Het missionaire omvat daarbij ook de gewone hulp aan mensen: dat hoort ook tot de zending van de kerk. Maar het heeft er ook mee te maken, dat mensen tot geloof komen. Alleen zal dat nooit goed gebeuren, wanneer het slechts eenrichtingsverkeer is. Het zal altijd gaan om een dialoog, waarin we uiteindelijk elkaar aan geloof helpen. Het heroïne-hoertje missioneerde mij, hielp mij op een nieuwe manier aan geloof, zodat ik weer wist, waar het over ging. Wij mogen gedetineerden helpen, om thuis te raken, een gemeenschap te vinden. Het kan zijn, dat ze in onze trouw iets weerspiegeld gaan zien van Gods trouw en het gaan wagen, om het leven te beamen als geschenk van God, die ons liefheeft en tot liefde roept. Maar zij kunnen ons zoveel bieden, als het gaat om de betekenis van genade, zonde, vergeving. Wij zijn aan die woorden zo gewend geraakt, maar er staat vaak nauwelijks stroom op. Of we zijn niet geaard, zodat we de stroom, die erop staat, nauwelijks voelen. Of we laten de woorden achterwege, omdat we ze niet zo leuk vinden klinken.

Laat ik maar met de zonde beginnen. Die is niet populair onder de meeste christenen. Hoewel, misschien een aantal zonden wel, maar het woord niet. In de protestantse traditie hebben er mensen geleden onder het beeld van de totaal zondige mens, die niet tot enig goed in staat is. In de katholieke traditie heeft de verenging van zonde tot sex en ongehoorzaamheid aan het kerkelijk gezag en de druk, waaronder mensen gebiecht hebben gezorgd voor een afkeer van het thema. Het gevolg is, dat we onszelf gaan meten naar de maat van het algemeen menselijk fatsoen. En naar die maat gaat het redelijk goed met ons. Ik bedoel: ik heb nog niemand vermoord, met de belastingen niet al te zeer gefraudeerd, ik geef wel eens wat aan Solidaridad of de Vastenactie en zo, ik mishandel niemand en misbruik geen kindertjes. Met mij gaat het redelijk goed. Als je dan ook nog een aantal warme relaties hebt en het financieel aardig kunt redden, klopt jouw beeld precies met het beeld, dat gedetineerden van kerkmensen hebben: brave, in het leven geslaagde mensen. En tegelijk ligt alle nadruk op het verschil van ons en hen: hier de nette mensen, daar de boeven. Maar is het algemeen fatsoen wel zo'n goede maat? Waarin onderscheiden christenen zich dan nog van de gemiddelde humanist? Is de liefde, die God ons bewijst en de aard van ons antwoord erop, niet de enige juiste maat? Maar juist die liefde beseffen we nauwelijks naar haar diepte, omdat we ons al zo goed achten, dat we die liefde min of meer verdienen. En daarmee is God min of meer ons bezit geworden. Maar is dat niet juist echt zonde? Zijn we daarmee niet juist in de positie van de farizeeër gekomen, die voor in de tempel staat en blij is met hoe hij geworden is en vooral, dat hij niet zo geworden is als die tollenaar. Als die farizeeër dan ook nog een farizeeër-met-stip is, die de tollenaar barmhartig gaat opnemen in de kring, zodat hij net zo goed kan worden als de farizeeërs zelf al zijn, dan beklag ik de tollenaar pas echt. Van de zonde niet weten, kon wel eens juist dicht in de buurt liggen van de hoogste zonde: die van de hoogmoed. De ex-gedetineerde weet er wel van. Misschien dat hij of zij juist daardoor ook meer weet van Gods liefde. Omdat hij of zij iets meer weet van Gods vergeving, van Gods omarming en hoe wezenlijk dat is voor je leven.

Met dat al zijn wij daar ook op aangewezen, juist waar onze eigen roem stinkt en er voor God eigenlijk geen plaats is, omdat we onszelf al rechtvaardigen. Misschien moet de ex-gedetineerde ons jaloers maken, zodat we iets gaan beseffen van de diepten van het leven. Ik moet hier denken aan het verhaal van de barmhartige Samaritaan. Daar keert Jezus een aantal zaken om; Hij zegt op de eerste plaats, dat de naaste degene is die jou weldoet. De naaste is dus niet op de eerste plaats iemand aan wie ik wel moet doen, maar iemand die mij een gunst bewijst. Zo doet de Samaritaan dat aan de man, die voor halfdood of voor meer dan halfdood langs de weg lag. Nu stelt Karl Barth in zijn exegese van die tekst de vraag, of de bijna dode man ook de naaste is voor de Samaritaan. En hij zegt: ja. Want die halfdode man bewijst aan de helper de dienst, dat hij hem de spiegel voorhoudt van hoe mens-zijn (ook zijn eigen mens-zijn) er ook uit kan zien. Het is geen aangename spiegel, maar wel een echte spiegel en je moet het weten: dit is mens-zijn, zo kan ik er eens ook aan toe zijn.

En laten we eerlijk zijn: ook dat is een weldaad die de ex-gedetineerde ons bewijst. Hij of zij laat ons een mogelijkheid van onszelf zien. De Engelse schrijver Chesterton heeft een serie detective-verhalen geschreven, waarin een priester, *father* Brown, de rol van detective speelt. In een van de verhalen vraagt iemand aan deze priester: hoe slaagt U er elke keer in, om die moeilijke moorden op te lossen? En dan antwoordt hij: door ze zelf te doen. Als de ander dan vreemd opkijkt, verklaart hij zich nader. Hij had van de heilige Ignatius geleerd, om zich in het evangelie altijd te identificeren met één van de figuren uit het verhaal, in wie hij zich herkende. Hij zegt: dat doe ik ook met deze moorden. Wat bezielt iemand, die de moord zo doet? En dan zegt hij nog iets: ik blijf slecht genoeg, om mij de meest vreselijke en haatvolle

gevoelens levendig te kunnen voorstellen. En het klopt. Ik bedoel: ik heb eenmaal in mijn leven een moord gepleegd. Toen ik wakker werd, was ik zo ontzettend blij, dat het een droom was geweest. Tegelijk wist ik, dat er in mij heel wat agressie stak en steekt. Die vindt zijn uitweg gelukkig niet in moord. Hoewel, vindt die zijn uitweg misschien in gemeenheden en steken onder water naar die mensen, die niet deugen, omdat zij van mening met me verschillen? Kennen we onszelf eigenlijk wel? Ik denk, dat het oude gewetensonderzoek 's avonds en het af en toe biechten daartoe wilden helpen, zoals trouwens ook het lezen van de Wet en de daaropvolgende genadeverkondiging in de protestantse liturgie. Het lijken mij dingen, die voor kerken-met-stip het overwegen waard zijn.

Het is ook niet zo gek, dat die mensen het beste barmhartig en respectvol met de nood van anderen omgaan, die ook met de nood binnen in zichzelf eerlijk en barmhartig omgaan. Achteraf zie ik, dat ik aan die dingen bij mijn vader een hekel had, waarin ik op hem leek. Toen ik dat later ontdekte, heb ik tegelijk maar voor hem en voor mezelf gebeden. Als ik nu mensen bij me krijg voor begeleiding en ik zie ze bibberen, omdat ze voelen dat ze iets van zichzelf bloot moeten geven, waar ze zich voor schamen, dan ga ik daar extra behoedzaam mee om: ik herken het van mezelf, wanneer ik met mijn geestelijk begeleider sprak. De ex-gedetineerde die zich aan ons toevertrouwt, geeft ons vertrouwen. Misschien helpt hij of zij ons juist zo ook aan zelfkennis en zelfs aan geloof, hoop en liefde. Dat doet hij zelfs, als het ook een etter blijft. Ook daarin lijkt hij op ons.

Ik hoop, dat kerk-met-stip een vruchtbaar gebeuren mag zijn, zowel voor de ex-gedetineerden als voor U.

J.B.M. Wissink